

Shakespeare in Depth

Lärdomar om makt och ledarskap i Shakespeares Julius Ceasar och King Lear

Föfattare
T F

2003

INLEDNING

Shakespeares lärdomar om makt och ledarskap har blivit ett ofta återkommande tema de senaste decennierna. I till exempel affärs- och idrottslivet är det vanligt att använda litterära metaforer för att illustrera en situation eller problemområde. Speciellt näringslivet har mycket att hämta av Shakespeare, då ett rike allegoriskt kan fungera som ett företag, med konungen som verkställande direktör, folket som personal, andra länder och arméer som konkurrenter som måste hållas i schakt etc. Inte undra på det då få författare lär ha bidragit med så mycket stoff om maktkonflikter, krig och annat turbulent som Shakespeare. De senaste tio åren har marknaden för management- och ledarskapskonsulter mildt sagt ökat i exponentiell trend, och i den utvecklingen skönjer jag att litteratur integrerats mer och mer.

Vid en sökning på Shakespeare och ledarskap vid Sveriges bibliotekskataloger bekräftas mycket riktigt min hypotes; det finns en bok speciellt för detta ändamål Boken *Power Plays, Shakespeare's lessons in management and leadership* är en management-bok där dagens företagsledare skall lära av Hamlet, Richard III samt Anthony och Cleopatra. Även om jag uppskattar all form av litterär koppling till andra ämnesområden riskerar sådan analys, om ofosfikerad utförd, att endast fånga delar av den helhet som en pjäs eller text utgör. Vi vet att Jeppe super, men vi vet inte varför Jeppe super. Alltför grunda tolkningar av verk har historiskt varit en betydelsefull faktor till misstolkning och missuppfattning av verkets verkliga mening, och författarens ambition, till exempel Nietzsche. Denna uppsats kommer att diskutera ledarskap och makt ur ett praktiskt perspektiv, men kommer till skillnad från annan "icke-litterär" litteratur (om jag får kalla det så) inte att stanna vid att vara en instruktionsbok för maktlystna ledare, utan föra analysen vidare, vertikalt nedåt så att säga.

Omkring hälften av Shakespeares pjäser behandlar makt och maktkonflikter, och då främst bland kungar. Makttemat kan alltså, vid sidan av kärlek, sägas ha en särställning som fond bland Shakespeares dramer. Att maktkamper tillgivits sådan betydelse ter sig naturligt när Shakespeare sätts in i en historisk kontext.

Visserligen hade Shakespeare gått ifrån det, så att säga, dramaturgiska kanon som sedan väldigt länge kännetecknat den dramatiska litteraturen och som deklarerade att handlingen skulle utspela sig inom de högsta samhällsklasserna, och på så sätt även förflyttat handlingen neråt i hierarkin. Ändå måste makttemat bland kungahusen varit oundvikligt att inte behandla. Sällan har väl England präglats av så många gamla kungaätsstrider, tvistande grevhus, korrumpade slott osv som under tiden före Shakespeare. Shakespeare skyr heller inga medel när han beskriver kampen om makten, en kamp som ofta avslöjar rent djuriska inslag. Mord inom familjen och mord bland vänner används ideligen för att säkerställa makt. Shakespeare lär ha varit lika insatt i de machiavelliska tankegångarna som sina högre stående landsmän. Shakespeares syn på Machiavelli torde vara nyanserad. Flera av Shakespeares mer brutala figurer, såsom Macbeth och Richard III, har läst Machiavelli, i båda fallen återfinns rena hänvisningar. Det finns dock en andra sida. I verkligheten präglades den blodiga striden om Englands krona mellan Elizabeth och Mary Stuart av idéer från denna säregna italiensares bok skriven blott ett trettio år tidigare. Under Elizabeth långa regeringsperiod blomstrade England, inte minst teatern, och det är troligt att Shakespeare uppskattade det lugn som den enade nationen upplevde under den Elizabethanska eran. Precis så som Machiavelli själv önskade att Italien skulle utvecklas, det vill säga ena en hel uppsjö småfurstendömen till en stark nation. Därav kunde även Shakespeare uppfatta blodig handlingskraft som en dygd. I många pjäser får kungen en upphöjd, panegyrisk, roll. Shakespeare lär ha uppfattat kungens roll ur ett frihetsperspektiv. Kungens uppgift är att inom landet upprätthålla fred och frid. Det ger kungen ett visst spelrum att agera inom. Således blir lydningen av konungen viktig. I vissa fall anger Shakespeare till och med vad som krävs av en kung, i fråga om handling, vid en närmande katastrof, som i King John:

“Låt inte världen se rädsla och dystre misstro bestämma rörelsen i ett furstligt öga: slå till som tiden själv! Var eld inför eld. Hota den hotfulle...”

Handlingskraften beskriven ovan kanske inte är helt representativ för Shakespeares personliga åsikter, men helt klart är att han ansåg förmågan att agera vara en dygd. Tidpunkten är dock central. Hamlet förbannar sig själv för att han inte agerar, samtidigt som hans väntan också leder till aktion vid ett lämpligare tillfälle. Hamlet visar också handlingskraft i slutet, vid fäktningen, när tillfället inte medger något annat. Därför, och trots den delvis uppmanade lydnaden, kan även Shakespeare uppmuntra uppror vid nödvändiga tillfällen, där det inte längre är som det ska. Trots att mordet på Caesar ledde till inbördeskrig och därav oordning kan läsaren i *Julius Caesar* sympatisera med Brutus.

Det är med andra ord en mångfacetterad bild om makt som ges. Gemensamt är ändå oviktigheten av samhällsställning i ett moraliskt perspektiv. Det finns goda och onda kungar, goda och onda adelsmän och goda och onda bönder (men bara goda och listiga munkar?) i Shakespeares pjäser.

Av en händelse fick jag tag på en informationstidning om sommaren på Gotland, där regissören för årets Romapjäs, som är Richard III, intervjuades. På frågan om val av pjäs genmälde han att den, trots 400 år gammal, är än mer aktuell nå som någonsin. Vad uttalandet menar att vi idag ser maktgalna ledare världen över, såsom Saddam Hussein, Usama Bin Laden och i viss mån George Bush (regissörens ord). För att förstå den omvärld vi lever i kan Shakespeare fungera som en nyckel. Även om vi aldrig kan stiga ned i samma flod två gånger är det uppenbart att historien upprepar sig. En förståelse för maktens rötter och mänskliga psykologiska principer kommer alltså alltid vara viktiga beståndsdelar för en rikare insikt och förståelse för dagsaktuella händelser.

Nedan kommer makt och ledarskap diskuteras med utgångspunkt i två välkända pjäser, Julius Ceasar och King Lear.¹ Av begränsningsskäl kunde inte Richard III, eller andra relevanta pjäser inkluderas. Praktiska lärdomar kommer att läras ut när delar av Julius Ceasar analyseras. En viss form av problematisering av användandet av Shakespeare som rättesnöre för maktmänniskor kommer att ges i analysen av King Lear.

JULIUS CEASAR

Inledning

Som pekats på i inledningen hade redan Machiavelli lagt ut sin idé om effektivt ledarskap, som influerade dåtidens världsbild. Diskursen om ledarskap har genom årens lopp förändrats, så att nya insikter hela tiden påverkat vad som anses mest effektivt. Dessa synsätt är i sin tur barn av sin tid. Under antiken i synnerhet och romartiden i allmänhet gavs studiet av retorik stort utrymme. Förmågan att påverka och omvända en opinion har varit och är elementär för en framgångsrik ledare. Från den grekiska litteraturen ges åtskilliga exempel på (brand)tal som stärkt moralen hos arméer till exempel, och idag ser vi hur viktigt världsoptionen är för väpnade interventioner, med Vietnamkriget som mest slående exempel, där det ofta sades att kriget inte kommer att avgöras i de nordvietnamesiska djunglerna, utan istället på Washingtons gator - symboliskt sett- alltså hur många döda amerikaner nationen kunde tåla. En av Shakespeares mest kända passager är Marc Anthonys tal till folket i Julius Ceasar, ett tal som ofta beskrivs som retoriskt briljant. Överhuvudtaget är Julius Ceasar intressant ur ett praktiskt maktperspektiv. I nästa stycke presenteras en analys av Julius Ceasar.

Storpolitik

Ett av de första stycken som spelades på Globeteatern sägs vara Julius Ceasar, emedan Schweizaren Thomas Platter såg dramat hösten 1599 på en teater på södra sidan av Themsen. Ämnet skulle Shakespeare sedan länge ha intresserat sig för, och han hämtade information från Plutarkos skildring av Ceasars liv, som fanns i engelsk översättning av Sir Thomas North.

Naturligt har Shakespeare varit begränsad av historien vid författandet av pjäsen, och följer historiens händelser. Ceasars glans börjar falna, och romare börjar misstro Ceasars politik. Vi får följa hur beslutet om att lönnmörda Ceasar växer fram hos dennes banemän. Därefter följer en beskrivning om det inbördeskrig som följer, där Triumvirerna slutligen besegrar Ceasars fiender.

Det kanske mest kända stycket i Julius Ceasar är Antonius tal till folket efter att Ceasar bragts om livet, och respektable Brutus övertygat folket om dess absoluta nödvändighet genom ett skickligt tal. Av ädelmod låter Brutus Ceasars vän Marc Anthony leva, och av tro på sin egen retoriska skicklighet och hedervärda handling låter han honom sedan tala till folket, ett ödesdigert misstag. Det stora med Marc Anthonys tal är att han väl känner till hur den retoriska skolboken skall användas, men också när den inte skall användas, och kan således komponera ett för stunden optimalt tal. En intressant aspekt av talet är att det vänder sig till folket av Rom, ett folk som i grupp beskrivs i starkt negativa ordalag. I inledningen av pjäsen skäller två mot Ceasar fientliga folktribuner ut folkmassan med:

“you blocks, you stones, you worse than senseless things”

Vidare ges åtskilliga exempel på hur folket agerar emotionellt och utan rationell analys. Kanske främst framträdande i verkets enda (tragi)komiska scen, i sanning svart humor, när folket dödar en oskyldig poet som har samma namn som en av de sammansvurna, och när det står klart likväl dödas:

“tear him for his bad verses”

Brutus tal är sakligt och rakt på sak, Ceasar måste bringas om livet enär han blivit för maktlysten och ambitiös.

“Not that I loved Ceasar less, but that I love Rome more. Had you rather Ceasar were living, and die all slaves, then that Ceasar were dead, to live all free men? As Ceasar loved me, I weep for him; as he was fortunate, I rejoice at it; as he was valiant, I honour him; but, as he was ambitious, I slew him.”

Det står klart, Ceasar tänkte förgöra det Romerska riket, därmed har man utfört den mest romersk-patriotiska gärningen.

“Who is here so rude, that would not be a Roman? If any, speak; for him I have offended. Who is here so vile, that will not love his country? If any, speak; for him I have offended. I pause for a reply.”

De sammansvurna har olika motiv till sitt död. Brutus är en politisk idealist och förräder Ceasar med de ädlaste motiv. I slutet av pjäsen hyllar också Marc Anthony Brutus efter det han tagit sitt liv. Brutus sväger Cassius drivs istället av personlig antagonism och avundsjuka mot Ceasar, men är en skicklig praktisk politiker. Brutus är storsint och låter Marc Anthony tala, medan Cassius starkt avråder honom från det. Cassius har till yttermera visso önskat röja Marc Anthony ur vägen så fort Ceasar är borta, något som Brutus motsätter sig. Brutus ångrar ej heller sin gärning, som indirekt leder honom till sin död, han är

förvissad om att han gjorde rätt. Brutus är verkets egentliga huvudperson, det står klart. Inte bara för att Ceasar försvinner efter halva pjäsen, men också för den gedigna beskrivning av honom som person som Shakespeare ger Brutus.

På frågan om det var rätt att mörda Ceasar lämnar Shakespeare inget svar. Ceasar har i de scener han medverkar givits en oklar bild, dels som sammansatt och stark och dels som svag och på väg tillbaka från sin storhet. Dessutom målas de risker som föreligger Ceasars rike upp. Vi får även noggrant följa de sammansvurna i sitt tänkande. Detta politiska drama blir en tragedi, där personernas karaktärer betingar deras handlande. Vi lär oss alltså varför de handlar som de gör, men inte om detta handlande är rätt eller fel. Realpolitiskt beskrivs heller inte ingående vad Brutus önskar, och inte heller vad det skall leda till, till exempel i form av rikets/folkets välbefinnande. Ett mord är ett mord, och en moralisk fråga är om det någon gång är berättigat att mörda, när så att säga alla andra möjligheter är uttömda. Denna fråga är lika viktig på Ceasars tid som idag, synnerligen väl illustrerat för bara några månader sedan. Shakespeare ger som sagt inget svar, och jag vet inte heller vad svaret är. Det är dock viktigt att diskutera liknande frågor, och ta lärdom av historien vid nya situationer. Ökad förståelse borde höja sannolikheten för att fatta ett försvarbart beslut. Dagens makthavare har mycket att lära av Brutus.

En lektion i talarkonst

Den del av Shakespeares produktion som kanske bäst lämpar sig för praktiska studier är hur Marc Anthony övertalar folket på sin sida i sitt tal till folket efter Brutus. Talet är en retorisk fullträff, och visar prov på Shakespeares kunnande inom många områden. Om man tänker en styrelseordförande hos ett företag i kris på en välbesökt bolagsstämma, och om man tänker sig att denne ger en parafra av Marc Anthonys tal, så skulle denne ordförande kunna ro hem förtroende ändå. Marc Anthony börjar försiktigt med att kungöra

“I come to bury Ceasar, not to praise him”

vilket nog är tur då vi blivit varse om folkmassans position efter Brutus engagerande tal, och vilket visar på Marc Anthonys fingertoppskänsla. En svårighet i sig är ju att kunna avläsa stämningläget i en situation. Plötsligt dyker dock en tveksamhet upp:

“The evil that men do lives after them, the good is oft interred with their bones; So let it be with Ceasar. The noble Brutus hath told you Ceasar was ambitious. If it were so, it was a grievous fault, and grievously hath Ceasar answer'd it.”

Marc Anthony upprepar Brutus poäng tidigare, om Ceasars ambition, men han lägger till ett om (if), för att smyga in en tveksamhet. Dock fästs ingen vidare notis om detta, det verkar som Marc Anthony köper Brutus argumentation. Varför? Jo, för Brutus är en hederns man.

“For Brutus is an honourable man”

En annan poäng med Marc Anthonys tal är den positionering som han tar, som grund för talet. Brutus har sagt att han sörjer Ceasar, men det finns inga bevis för det, inga tårar. Marc Anthony pekar på att Ceasar var en vän, som alltid behandlade honom väl och korrekt. Talet har nått en extra psykologisk aspekt. När Brutus talar om realpolitik talar Marc Anthony om känslor för en dödad vän. Det är svårt att inte bli påverkad av sådant. Marc Anthony fortsätter, efter det att han nått initial framgång, med att peka på de goda sidor som Ceasar hade, genom exempel, som direkt motsäger Brutus tal om en maktlysten

tyrann. Dock svängs argumenteringen tillbaka igen, så att Brutus hade rätt ändå om Ceasar, genom att ironiskt upprepa att Brutus är en ärans man. Upprepning är ett klassiskt argumentationsknep med sitt känslomässiga värde, jämför inte minst Martin Luther Kings "I have a dream" - tal, något som Shakespeare låter Marc Anthony behärska till fullo. Ett annat klassiskt knep som används är motsägelsen, som uppkommer genom Marc Anthonys ironiska beskrivning av Brutus. Marc Anthony försäkrar massan att han

"I speak not to disprove what Brutus spoke"

vilket dock är exakt det han gör. Marc Anthony ger ett känslomässigt tal, vilket är precis vad den känslostyrda massan är svag för. Han "kvantifierar" också känslan genom talrika exempel, till exempel genom att visa Ceasars kista, och genom att med tårar och ord visa sina känslor för stunden. Inget tyder på att Marc Anthony verkligen inte upplever äkta känslor. I så fall är det ytterst väl dolt. Dock är han mer än väl medveten om det effektfulla i sina känslor, så att han inte heller döljer dem. Det är välkänt att skratt sprider skratt och tårar tårar, och när Marc Anthony känslomässigt återhämtar sig

"my heart is in that coffin there with Ceasar, and I must pause till it come back to me"

får vi veta att hans känslor är besvarade bland folkmassan. Brutus har tidigare uppmanat folket att väcka sina sinnen för att bättre kunna bedöma deras handlande

"awake your senses, that you may the better judge"

men det är Marc Anthony som istället fångar publikens sympatier. Uppenbart manipulerar han folkmassan, genom att emotionellt förleda dem från en vad Brutus önskar rationell analys.

För att påvisa Ceasars goda vilja och status som martyr briljerar Marc Anthony med att dels visa Ceasars sargade kropp och att tala om honom som en god vän, dels genom att läsa upp valda delar av Ceasars testamente, efter att först insisterat på att inte läsa upp det, för att liksom inte låta folket veta vilken välgörare de gått miste om, och därigenom missunna Brutus och hans sammansvurna, *those honourable men*. Marc Anthony påstår sig ha funnit testamentet i Ceasars klädkammare, men det har näppeligen gått tillräckligt lång tid efter mordet för honom att hämta det...

För att ytterligare förstärka stämningläget och för att tydliggöra sina "enda" avsikter med talet har Marc Anthony låter folket veta att han inte är en talare som Brutus, utan bara en vanlig man. Genom att nedtona sin egen person lurar han folket att bedöma hans tal utan onda avsikter mot Brutus

"I come not, friends, to steal away your hearts, I am no orator, as Brutus is"

Ingenting kunde vara mer fel, Marc Anthony är just här just nu en briljant talare. Samma taktik används också för att misstänkliggöra de sammansvurna, alltså genom att ironiskt upprepa hur hedervärda Brutus och hans män är, till dess den blodiga ironin står klar för massan. På mindre än femton minuter har Marc Anthony vänt den då rådande situationen upp och ned, i sanning ett mästestycke.

Från Julius Ceasar kan vi lära oss mycket. Shakespeare låter Marc Anthony ge oss en praktisk lektion i retorik, något som är nog så användbart. Det visar också vilken makt folket har, vilket även gäller i våra dagar. Trots att folket/drevet beskrivs klart negativt, ja till och med nästan föraktfullt, illustreras klart vilket inflytande det har. Opinionen spelar roll, så är det bara. På frågan hur man skall handla i en

liknande maktsituation kan man slutleda att den ärevördiga Brutus handlade med för mycket hjärta, och med för lite maktlysten hjärna. Praktiskt optimalt hade varit att lyssna till Cassius, men så styrs ju inte heller Brutus av dennes motiv. Som Machiavelli förespråkar, røj dina fiender ur vägen, och kan du inte det så alliera dig med dem. Problemet är vad som händer sedan. Vad händer med en person som har makt? Vem vill ha makt och varför? Brutus begär sin handling i tron att det är optimalt för Rom och inte primärt för honom. Så känner han ju heller ingen ånger eller förtret i sin sista stund. Inom Brutus råder ingen moralisk dissonans. Brutus har kämpat för sin sak, och kan dö utan inre splittring. Shakespeare visar i Julius Ceasar sin förmåga att måla psykologiska personporträtt som kom att utvecklas mer längre fram i hans produktion. Med Brutus kan vi se hur han formulerar sina tankegångar, och hur han för en kamp inom sig själv mellan rationalitet och emotion, mellan Rom och hans vän Ceasar, mellan moral och omoral. Istället för att döma om det var rätt att mörda Ceasar, låter Shakespeare oss ta del av huvudaktörernas tankar. Istället för att enbart vara en kunskapskälla hur man skall eller kan göra, får vi nycklar till varför folk gör på ett sådant sätt. Därmed adresseras intressantare frågor av typen vem dödar för en krona, och vad händer med en sådan person sedan? Detta kom att utvecklas till sin spets i de fyra stora tragedierna. Att bara studera praktiska konsekvenser, a gjorde x och därför blev det y, är att skrapa på ytan på Shakespeares produktion. In kontexten makt och ledarskap är det nödvändigt att föra analysen vidare, just därför att Shakespeare genom sina verk givit oss den möjligheten, något som sannerligen inte alla lyckats göra. Dags att ta sig an ett nytt verk, dags att ta sig an King Lear.

KING LEAR

Inledning

Denna del behandlar ledarskap och makt, men också även mer personliga och universella ting (makt kan väl inte vara allt), med Shakespeares tragedi King Lear som utgångspunkt. Trots att många, av oss bedömda, onda handlingar i pjäsen utförs för att åtnjuta en bättre position diskuteras sällan eller aldrig maktspekten i King Lear i den litteratur som skrivits om verket. Nog drivs många onda personer i pjäsen av maktbegär, men innebär det att makt leder till ondska? Ondskan kan ju istället ses som av naturen given. Denna del kommer att närmare gå in på detta. Således fungerar denna del som en problematisering av ämnesområdet, som nog alla borde ta till sig, och fundera på. Nog kan det vara nyttigt med att läsa Machiavelli eller kunna tala som Marc Anthony, men för att inte gå vilse bör också ledare och beslutsfattare ha lärdom om djupare psykologiska ting.

King Lear räknas som en av Shakespeares fyra stora tragedier (tredje i ordningen). King Lear uppfördes för första gången i slutet av år 1606. Dramat skiljer sig från andra Shakespearepjäser på flera sätt, men på ett i synnerhet: personerna i King Lear är grovt uppförstora med enorma lidelser. Protagonisterna står därmed i bjärt kontrast i det avseendet med t ex Hamlet som Shakespeare låter rekommendera ett slags naturens försiktiga lagom och tålmod. I pjäsen löper två handlingar parallellt med varandra. Det är dels en huvudhandling med kungen och hans döttrar, och dels en bihandling om Gloucester och hans söner. Handlingarna är parallella. Kung Lear som har fullständig kontroll över sitt rike har bestämt sig för att abdikera och dela upp riket mellan sina tre kära döttrar, Goneril, Regan och yngsta dottern Cordelia. För att erhålla sin respektive landsbit vill Lear att de uttrycker sin kärlek och känslor för honom. När Cordelia är måttfull i sitt ömhetsbevis blir Lear rasande och förskjuter henne, sin käraste dotter, på ett ohyggligt sätt. Goneril och Regan visar sig dock vara falska och Lear börjar inse sitt misstag. Den skändliga behandling som Lear utsätts för av sina kära barn tillsammans med insikten om sitt eget misstag och annalkande universella tvivel driver honom till galenskap. Samma fader/barn problematik återfinns i bihandlingen. Gloucester har två söner, den gode Edgar och den onde Edmund (oäkta). Även Gloucester förskjuter sitt goda barn, på synnerligen tvivelaktiga grunder, efter att ha blivit lurad av Edmund. Gloucester får i likhet med Lear ångra sig. Lear blir först klok när han mister sitt förstånd. Gloucester blir först sende när han

mister sin syn. Handlingarna flätas samman av att såväl Goneril och Regan fattar tycke för Edmund. Efter yviga maktkamper och ett större krig avslutas tragedin, som så ofta hos Shakespeare, med att samtliga huvudpersoner dör, efter att både Lear och Gloucester drabbats av en ödets sura ironi och dött av glädje. Vad som tar livet ur Lear är egentligen öppet för diskussion. Lears sinnesnärvaro i slutscenen är heller inte uppenbar.

“Do you see this? Look on her! Look, her lips! Look there! Look there!”

King Lear handlar väldigt mycket om makt, på ytan, ofta på ett skrämmande sätt. Problemet är att det finns ett existentiellt problem, mycket större än makt, under handlingen. Maktkampen blir sekundär. Å andra sidan är det makthungern hos hans döttrar som tvingar fram Lears insikter. Maktkamp och personlig utveckling (insikt om världen) går alltså hand i hand.

Analys

King Lear har fått utstå en betydande kritik genom åren. Framförallt är det det otroliga i handlingen som diskuterats. Det är näppeligen rimligt att dela upp riket på vad sina döttrar säger om sin kärlek. Detta är likväl det mest troliga av de otroliga. Och visst är Cordelias straff ohyggligt och ogenomtänkt? Varför reagerar Lear som han gör? Och hur kan Gloucester vara så blind, när han tydligen har förmågan att bedöma att Lear misstar sig? Slutligen är Edgars totala avsaknad av motståndskraft när Edmund intalar honom att han bör rymma eftersom han gjort sin far uppbragt. Ändå nämns pjäsen ofta som Shakespeares allra främsta. Det är uppenbart att en pjäs är författarens meddelande till omvärlden, på ett eller annat sätt. Vad är då Shakespeares meddelande till oss? I pjäsen lär sig protagonisterna nya saker om världen under skeendets gång, och vi i publiken med dem. Detta är dock inga generella lärdomar, och man får inte några svar. På så sätt finns ingen rening, katharsis, i pjäsen (ännu ett brott mot teaterkonventionen). Shakespeare har till och med frångått originalhistorien om Lear och döttrarna där Lear och Cordelia överlever, slutet gott - allting gott, alltså. Istället känns pjäsen enbart hemsk. Ett slutligt konstaterande finns dock i pjäsen: livet består både av gott och ont, och någon lättköpt lösning finns inte.

I tal om teatertermer kommer både Gloucester och Lear till anagnorisis. Insikten ligger på flera plan. Först får Lear insikten om att han gjort fel. Denna insikt gnager i Lears hjärna och leder till galenskap. Väl där kan Lear se världen med andra ögon - en andra insikt. Den senare insikten är också viktig ur ett maktperspektiv. Först efter denna insikt har Lear makt över sig själv. Den mentala makten är därför mycket starkare än den materiella. När väl den insikten återfinns är kärleken den viktigaste beståndsdelen. Gloucesters hjärta spricker av kärlek till den orubbligt trogne Edgar, inte av förbittring och hat mot Edmund. Lear vill ha Cordelia i livet. Vem som styr landet spelar ingen roll. Lear dör inte av hat.

Som redan poängterats är personerna i pjäsen inte mångtydiga. Antingen är man god eller ond. Denna uppdelning blir till yttermera visso bekräftad av att bland de tolv övriga agerande är sex goda och sex onda. Eftersom både Lear och Gloucester drabbas av samma öde kan man tro att det vilar en förbannelse över världen. Att föräldrar råkar illa ut när barn vänder sitt hat mot dem. Detta lär dock inte vara något budskap. De barn som vänder sig mot sina föräldrar har också skäl att göra det om makt är det översta. Men världen är ändå i sanning svart. Det onda bara finns där, detta gäller oavsett om makt går att få. Och det finns där för att plåga och tortera människorna. Å andra sidan, på samma sätt, finns också de goda, med deras gärningar. Det finns inget egentligt motiv för denna godhet. Allra tydligast är det i Kents fall. Rättrådigt följer han sin herre, som har förvisat honom. När sedan Lear dör och Kent ombeds leda riket till fred igen svarar han:

“I have a journey, sir, shortly to go. My master calls me, I must not say no.”

Kent har tidigare i dramat uttryckt en uppfattning om världen som närmast kan liknas vid determinism.

“It is the stars, the stars above, govern our conditions.”

Det bör påpekas att astrologiska tankegångar var kraftigt utbredda under dåtidens England. Gemensamt för både de onda och goda är att alla går under. Om då ändå alla dör, och när man dör försvinner man, varför skall man då handla gott? Shakespeare ger inget svar på den frågan.

Pjäsen kan anta en absurd skepnad. Dels förekommer motsägelser, dels infinner sig en känsla av vanmakt vid läsningen. Det handlar verkligen om att lida sig igenom texten. Handlingen är sublim, och blir ibland löjlig. Den totala tragedin förstärks av de komiska inslag, som infinner sig under de mest tragiska scenerna och blir därmed en extra börda, som om det inte varit nog. Extra sant är väl detta för scenen med Lear på heden. Den som har sett en uppsättning av pjäsen vet hur lätt det är att falla till skratt då. Därefter undrar man vad man egentligen ser. Det känns inte som en tragisk scen skriven av världens kanske främsta dramatiker genom tiderna. Men det är något väldigt förunderligt med scenen, något absurt. Om det vittnar inte minst det sällskap som befinner sig ute på heden under stormen: Lear (med allt vad han gått igenom), narren, förklädde Kent som förskjutits av Lear samt Edgar, som spelar sinnessjuk...

De flesta tankarna om världen och tänkbar religion står dock inte Kent för. Jag tänker så klart på de metafysiska tankegångar som levereras i följd, av främst Lear och Gloucester. Metafysik är läran om den sanna verkligheten, något som båda två upplever sig finna. Och den sanna verkligheten är mörk och ond tillsammans, i kvadrat. Inte någon gång nämns makttemat. Och hur skall maktlystnad kunna spela roll när vi föds gråtande till världen.

“Thou must be patient; we came crying hither: Thou know’st the first time that we smell the air we wawl and cry... When we are born, we cry that we are come to this great stage of fools...”

Lång tidigare har Lear börjat tvivla på människan. När Lear tar sina första steg mot galenskapen undrar han vem han själv är. Inom litteratur brukar ju galenskap utgöra en metafor för ett annat synsätt på sig själv och världen. Då Lear står på heden och trotsar elementens raseri finns också tanken om människans relativa litenhet och jämlikhet. Lear refererar då till maktens och statusens irrelevans i det större perspektivet. På heden upptäcker Lear att narren fryser, och säger att detsamma gäller för honom. Det är första gången Lear bryr sig om någon annan och ser till deras behov. Men den stora frågan är: Vad är vi människor? Ett svar ges av Gloucester, som när han ser poor Tom finner människans natur och utbrister:

“I’th last night’s storm I such a fellow saw, which made me think a man a worm...”

Människan är inte mer än en mask. Dessa tankar om människan och naturen har en utbredd plats i pjäsen. Det finns väldigt många naturreferenser. Vad Shakespeare låter oss veta är att trots vår egen uppfattning om vår storslagenhet så lever vi, i likhet med djuren, brutalt och under en kort tid. Dessa tankegångar återfinns även i dödskallescenen i Hamlet - vi blir alla till jord en dag, oavsett börd och handling. Överlag finns ett inslag av melankoli i de flesta av Shakespeares dramer. Förr eller senare hinner verkligheten i kapp oss. När man är liten följer man sin stjärna, som Dante sade. Med åren kommer mognaden. Mognaden innebär ofta att man inser hur illa och skyldig världen är. Hamlet och Ofelia väcks båda av sin törnrosasömn som tonären inneburit och kastas rakt in i vuxenvärlden på ett ohyggligt sätt.

En välkänd replik i *King Lear*: Gloucester tappar modet när han får reda på att Lear och Cordelia blivit tillfångatagna, varpå Edgar säger:

“What! In ill thoughts again? Men must endure their going hence, even as their coming hither: Ripeness is all.”

Lears tankar om bördens ovidkommande märks också på attityden gentemot narren där han slutligen betraktas som en jämlike, en människa, innan han försvinner. Det är svårt att skriva om King Lear utan att nämna narren. Det är narren som levererar sanningar. Narren är den enda i hela historien som inte är insyltat i maktkamperna, och särskiljer sig därmed med sin objektivitet. Redan från början visar narren prov på förmåga till korrekt analys. Narren är den enda som utan känslomässig inblandning kan betrakta vad som sker. Just Lears och Gloucesters emotion torde vara den faktor som gör att de handlar så hårt mot sina barn. När narren försvinner har han spelat ut sin roll. Lear och narren är jämställda, och Lear har samma insikter som narren. Det finns och en teaterteknisk förklaring. Det är möjligt att narren och Cordelia spelades av samma person.

Vad jag vill kalla kärnan i pjäsen, att se och förstå världen, återkommer frekvent. Ytterst symboliskt är det därför att både Lear och Gloucester kan uppfatta det sanna först efter en sinnesrubbing. Detta märks tydligt i Lears samtal med Gloucester. Eller i Gloucesters egen kommentar:

“I have no way, and therefore want no eyes; I have stumbled when I saw.”

Makten som centralt tema finns däremot inte. Och för att återknyta till naturtemat i pjäsen. Lears nyvunna mörka bild av människan och verkligheten grundar sig på makt och materiella ting. Lear säger till Regan att du är inte människa om du inte har mer än du behöver:

“Allow not nature more than nature needs...”

Detta är lika tydligt när Lear på heden säger att endast den fattigaste personen, som inte äger något till någon, är i sanning människa/mänsklig.

Synen på det naturliga delar även Shakespeare upp mellan goda och onda. När de goda karaktärerna, främst Lear, talar om naturen vill de få oss att ta hand om varandra medan de onda, främst Edmund, talar om att ta hand om sig själv.

Ledarskap i *King Lear* handlar om Lears och Gloucesters roller som föräldrar. Vad har dessa herrar gjort för att förtjäna denna behandling? Nog har båda sina tillkortakommanden. Cordelia har varit favoritbarnet. Det är möjligt att Regan och Goneril givits alltför liten uppmärksamhet. På samma sätt lär Edmund behandlats sämre än Edgar, då beroende på att han inte är äkta. Gloucester är enormt fräck och hård i sin dom mot Edmund. Men Edmund vet ändå att han inte är mindre älskad av sin fader, samt att en oäkting har samma förutsättningar som andra. I Edmunds fall kan ändå möjligen revanschlustan och önskan att få bli riktigt älskad och respekterad hjälpa till att förklara hans agerande. Önskan att känna sig älskad och duglig är elementär. Detta borde inte gälla Regan och Goneril. Det är naturligt att båda har fokuserat på sin makt, och därmed brustit i faderrollen till viss del. Det måste ändå vara så att de, och då framförallt Lear, blir omänskligt hårt drabbade av sina misstag. Vi får nog tro Lear när han säger att man syndat mer mot honom än han syndat själv.

“I am a man more sinned against than sinning.”

Regan och Goneril kommer till makt genom sitt handlande. Varför just dessa två vill ha makt till varje pris går inte att säga. Det finns inga tydliga machiavelliska aspekter inblandade, även om det går att få den uppfattningen initialt. När Goneril påstår sig vara hotad om Lear får behålla 100 soldater säger Albany att hon går för långt i sin misstro, varpå Goneril hävdar att det är bättre än att gå för långt i tillit. Det är bättre att röja ur vägen än att själv bli undanröjd. På ett viktigt plan skiljer sig dock systrarna från Machiavelli; de har ingen ideologi. Edmund är snarare mer machiavellisk. När han blir dödligt sårad i duellen med Edgar kommer han till insikt om att han inte kommer att lyckas.

"The wheel has come full circle: I am here."

Han vet att han är ond av naturen, men vill ändå göra något gott innan han försvinner för alltid, och räddar åtminstone Lear från snaran.

En stor fråga är då kopplingen mellan makt och ondska. Shakespeares kungasyn har redan nämnts. Det är inte alls så att Shakespeare skulle förorda ett klasslöst samhälle. Men makt och välstånd tenderar att förblinda oss. Ondska däremot är något annat. I pjäsen är de onda personer som vill klättra i hierarkin. Samtidigt har till exempel Lear haft den yttersta maktpositionen. Det kan alltså inte vara så att enbart de onda vill ha makt. Och eftersom makt är nödvändigt är det väl bäst att låta en god inneha den styrande makten. Kvar finns dock frågan om roten till ondska. Kanske är det som Lear upptäcker - ondskan bara finns där.

Vad jag tror Shakespeare vill säga märks kanske tydligast i scenen där Edgar tar Gloucester till Dover för hans självmord. Edgar säger då att de ljusaste av gudar räddade honom. Detta är lögn, det var mänsklig välvilja som räddade honom, men det hjälper Gloucester att finna en känslans inre frid och kraft att gå vidare.

Det kanske inte finns någon gud. Religionen kan vara ett påfund. Människan kanske inte är god av naturen. Vi kanske inte heller blir goda av vårt beteende, av våra lagar eller våra seder. Och därför måste vi ta hand om varandra. Det är det enda. Kommer vi att göra det?

"The weight of this sad time we must obey; speak what we feel not what we ought to say. The oldest hath borne most; we that are young shall never see so much nor live so long."

SAMMANFATTANDE DISKUSSION

Ligger det något i regissörens ord som presenterades i inledningen? Absolut, är mitt svar. Det finns mycket att fundera på kring Shakespeare. Och jag anser det närmast vara vår skyldighet att göra det, om vi har höga ambitioner. Jag hoppas med uppsatsen kunna visa att en i uppsatsens kontext alltför praktisk tillämpning av Shakespeare inte är tillräcklig.

Shakespeare har givit eftervärlden en rik flora situationer, scenarion, funderingar, moraliska problem och gud vet allt att resonera och fundera kring. Det vore ju synd om vi inte gör det då. Vi kanske inte hittar sanningen varje gång, vi kanske till och med kommer längre ifrån den, men vi kommer likväl, och detta förefaller mig vara en geometrisk paradox, ständigt framåt.

Referenser:

Följande böcker har fungerat som inspiration till denna uppsats.

Carl-Göran Ekerwald, *Shakespeare - liv och tänkesätt*. PAN pocket (Norstedts) 1999.

Erik Frykman, *Shakespeare*. Norstedts 1996.

Maynard Mack, *King Lear in our time*. University of California Press 1972.

Gunnar Sjögren, *Shakespeare, dramatiker, människa och myt*. Wahlström & Widstrand 1967.

John Whitney & Tina Packer, *Power Plays, Shakespeare's lessons in leadership and management*. Simon & Schuster Inc. 2000.

(Footnotes)

¹ Samtliga citat kommer att ges på originalspråk. Jag har använt den klassiska utgåvan från The New Penguin. Detta är uppsats baserat på två verk, Julius Ceasar och King Lear. Därför kommer jag inte annat än i uppenbara fall göra jämförelser med andra verk av Shakespeare. Inspirerad av ämnet har jag tagit mig vissa friheter i upplägget av uppsatsen. Jag har till exempel utlämnat tänkbara rubriker. Syftet har varit att få texten mer levande och mindre formell. Jag är också lite svävande vad gäller ämnet, vilket har varit meningen. Om läsaren anser maktaspekten inte komma fram tydligt är det i linje med verket - finns det en existentiell nivå ovanför människans maktkonflikter?

